

Torsten Pettersson, *Literary interpretation: Current models and a new departure*, Åbo Academy Press, 1988.

Ett problem vid tolkning av litterära verk har sitt ursprung i det förhållandet att många texter verkar kunna tolkas på en rad olika sätt. För uttolkarens del innebär detta både att det finns anledning att fundera över vilken eller vilka alternativa tolkningar av en given text som bör accepteras, och att det kan vara på sin plats att reflektera över de värderingskriterier som används för att träffa valet mellan alternativa tolkningar.

Dessa problem, och i synnerhet det senare, är vad Torsten Pettersson i en ny liten bok med titeln *Literary interpretation: Current models and a new departure* behandlar.

Utgångspunkten är tre stora grupper av tolkningsmodeller som dominerat åtminstone den anglosaxiska debatten de senaste årtiondena. ("Modell" refererar hos Pettersson till ofullständiga specifikationer av kontroversiella teoretiska principer som är besläktade med principer som ingår i teorier vilka gäller andra forskningsområden. Enkelt uttryckt: Kontroversiella ofullständiga teorier som delvis är lånade från annat håll.)

För det första har vi vad Pettersson kallar den deskriptiva modellen för tolkning. Enligt den är en tolkning av en text analog med en beskrivning av ett fysiskt föremål. Och i likhet med inkompatibla beskrivningar av föremål kan inte inkompatibla tolkningar enligt denna modell alla vara sanna. Meningen hos ett konstverk är enligt detta synsätt analog med egenskaper hos fysiska föremål, och tillskrivande av mening, dvs tolkningar, är i princip sanna eller falska. Då det faller sig så att man stöter på flera olika acceptabla tolkningar av ett verk, är det, enligt denna modell, så att de belyser olika aspekter hos verket och i princip kan kombineras till en konsistent och mer omfattande tolkning.

Mot detta har invänts att sanning/falskhet inte äger tillämpning på tolkningar av litterära konstverk. Bland annat av det skälet att de rimliga tolkningarna ibland verkar vara inkompatibla talar emot att endast en av dem skulle vara acceptabel. Tolkningar är enligt detta synsätt i stället mer eller mindre adekvata eller plausibla. Och hur "adekvat" och "plausibel" än skall förstås så är tanken att motsägelse-lagen inte utesluter att två eller fler plausibla tolkningar kan ses som helt olika håll.

Slutligen har vi de radikaler som framtida hävdar att de tidigare modellernas förespråkare helt enkelt missförstått vad det är frågan om. Texttolkaren står enligt den här modellen inte inför ett verk som skall uttolkas. Utan någon tolkning finns inget verk att stå inför, sägs det. Tolkningar refererar alltså inte heller till något externt verk med mening. I stället är det så att tolkningen skapar ett verk: Tolkningarna är verken. Detta är den skapande tolkningsmodellen.

Pettersson är begripligt nog störd av denna flerfald av motstridiga modeller, och hans avsikt är bland annat att åstadkomma större enhet i den teoretiska debatten genom att rensa ut de misstagna tolkningsmodellerna och utveckla en ny och bättre modell.

Hans metod har sin grund i den tolkningspraxis som råder; en rimlig tolkningsteori måste enligt Pettersson vara förenlig med de tolkningsvanor det uttolkande samfundet har. Konkret är tillvägagångssättet det i sammanhanget ovanliga, men med Petterssons metodologiska grundantagande välmotiverade, att studera fyra faktiskt föreslagna tolkningar av en existerande text (Thomas Gray's "Elegy

Written in a Country Churchyard" (ca 1750)). Med utgångspunkt i dessa värderas i synnerhet den deskriptiva och den skapande modellens reaktioner på tolkningarnas mångfald (den andra, blott antydda, modellen ges ingen utförlig behandling, men som vi skall se tycks den besläktad med Petterssons eget förslag).

Ett problem med den metoden är ju att de tolkningar som används som exempel måste vara i någon rimlig mening acceptabla för att vara intressanta som exempel. Det i sin tur förutsätter att man har kriterier för att avgöra om en tolkning är acceptabel eller ej; en problematisk förutsättning om syftet som hos Pettersson är att presentera en modell för texttolkning. Det verkar som om Pettersson redan har svar på sin fråga då han ställer den. Emellertid är kanske detta intryck av cirkularitet misstaget. Förmodligen förutsätter varje teorietiserande om litterär tolkning att det finns en startpunkt i något slags adekvansvillkor, dvs att det finns någon fond av allmänna idéer om vilka villkor varje acceptabel tolkning måste uppfylla. De villkor för acceptabla tolkningar Pettersson använder är: Inre koherens (tolkningen får inte vara motsägelsefull och måste ge en enhet, ett tema till verket), intresse (tolkningen måste framställa verket som på något sätt angeläget), korrespondens (tolkningen måste ha någon slags stöd i den tolkade texten) slutligen måste varje acceptabel tolkning vara omfattande (dvs kunna göra reda för mycket av det tolkade verket).

Mycken möda läggs ned på att visa att de fyra elegi-tolkningarna är inkompatibla på så sätt att de tillskriver vissa strofer olika mening. De verkar inte kunna kombineras till en mer täckande tolkning. Inkompatibiliteten tillsammans med att de fyra tolkningarna var för sig är acceptabla enligt de fyra kriterierna kan ju tyckas svår att förena med den deskriptiva modellen för litterär tolkning. Men även om vi tar intryck av Petterssons mycket noggranna argumentation för att de fyra tolkningarna är logiskt inkompatibla är det kontroversiellt om detta skulle visa att den deskriptiva modellen är ett misstag. Detta hänger på hur man ser på det här med beskrivningar. Man kan väl dels tänka sig det hela realistiskt: Det finns objekt som kan beskrivas med hjälp av predikat; sådana beskrivningar är korrekta om och endast om det beskrivna objektet - verkligen och oberoende av de begrepp vi använder i våra beskrivningar - har de egenskaper som predikaten tillskriver det. Men det är också möjligt att se det relativistiskt: beskrivningar är visserligen korrekta om de beskrivna objekten har de egenskaper som de beskrivande predikaten påstår att de har, men huruvida detta är fallet eller ej kan endast avgöras relativt en teori byggd på ett något så när omfattande begreppssystem. Och vidare kan det kanske vara så att det finns fler omfattande begreppssystem som är omöjliga att kombinera. Möjligheten uppstår då att olika - inkompatibla - beskrivningar kan vara sanna. De är visserliga "bara" sanna inom sitt begreppssystem, men det är den enda typ av sanning som erbjuds. Om en relativistisk uppfattning som den ovan skisserade är korrekt (hur nu *det* skall uppfattas) kan ju flera inkompatibla beskrivningar av föremål vara sanna. Det är alltså möjligt att Pettersson utgår från en alltför naivt realistisk syn på beskrivningar av fysiska föremål i sin argumentation mot analogin mellan objektsbeskrivningar och litterär tolkning. Att litterära tolkningar inte kan uppfylla villkoret att utesluta inkompatibla tolkningar är kanske inte något starkt argument mot en mer adekvat version av den deskriptiva modellen. Nu är det ju förvisso inte självklart att relativism med avseende på beskrivningar av fysiska föremål är en riktig uppfattning. Men Pettersson verkar ha gjort det lite lätt för sig då han avvisar den deskriptiva modellen med hänvisning till en tämligen grov uppfattning av beskrivningar av fysiska föremål.

Men kanske är den relativism som jag nämnt helt enkelt analog med det Pettersson kallar den skapande modellen. Nelson Goodman, en av relativismens mest prominenta förespråkare, har t ex talat om "the fabrication of facts", och detta påminner ju om Petterssons sätt att karaktärisera den skapande modellen; uttolkaren fabricerar en mening åt verket. Låt oss därför se vad Pettersson har att säga om detta moderiktiga synsätt.

En svårighet med den skapande modellen är att det blir svårt att göra reda för vad som gör vissa tolkningar bättre än andra; det kan ju exempelvis inte göras med hänvisning till verkets mening. Detta bör en tolkningsteori kunna göra reda för enligt Pettersson. Och visst skulle det minska intresset för uttolkarens verksamhet om alla föreslagna tolkningar var lika bra. Det mest lovande sättet att förklara varierande värde hos tolkningar inom ramen för den skapande modellen är förmodligen att hänvisa till tolkningspraxis. Det finns vissa överenskommelser och vanor i det uttolkade samfundet som utgör kriterier för värdering av tolkningar. Mot detta invänder Pettersson att det enligt detta synsätt i alla fall saknas ett klargörande av den speciella relation som råder mellan en tolkning av en text och just den texten. Hur kan en tolkningsteori som helt avsäger sig allt samröre med "verkets mening" förklara att tolkningar är liksom knutna till vissa texter? Ett försök vore att hävda att det finns olika tolkningsregler för olika typer av texter. Men detta förutsätter ju att vi kan skilja de olika typerna av texter från varandra innan vi har acceptabla tolkningar av dem.

Sålunda avvisas den skapande modellen av Pettersson. Men ytterligare ett sätt att göra reda för relationen mellan tolkningar och tolkade texter vore väl att helt enkelt utgå från textens "bokstaveliga" eller semantiska mening. Man kunde exempelvis tänka sig att varje tolkning av Grays elegi som inte är förenlig med att den bl a handlar om en sorgsen man som står på en lantlig kyrkogård och funderar skulle kunna avvisas med hänvisning till den semantiska meningen. Visserligen är det rent semantiska problemet med mening inte klarare eller mer lätthanterligt än problemet med litterär mening, men då en teori om litterär mening i varje fall verkar förutsätta att verkets semantiska mening är känd så är ju inte de semantiska frågorna speciellt fatala för anhängaren av den skapande modellen. Att som Pettersson utgå från eller förutsätta att denna lösning är otillgänglig just för dem som vill försvara den skapande modellen synes alltså något godtyckligt.

Petterssons missnöje med de nämnda modellerna utmynnar i ett eget förslag som sägs klara sig undan de invändningar som riktats mot de andra modellerna. Tanken är att litterära tolkningar är att se som implikationer av texten. Han skriver

"... the interpretation of literary works essentially consists in selecting and combining implications... On this view the interpreter thus does not describe the work as one may describe a physical object, nor does he create it: he infers implications from verbal meaning."

Naturligtvis kan det här inte vara fråga om *logisk implikation* - en sådan teori skulle få flera märkliga konsekvenser. Dels skulle en tolkningsmodell byggd på logisk implikation leda till att varje acceptabel tolkning redan finns (implicit) i texten; texten skulle innehålla alla sina tolkningar. Och även om den konsekvent kan sväljas är tanken, att texttolkandet är eller borde vara en rent logisk disciplin, orimlig.

I stället för logisk implikation är det fråga om implikation i meningen: "...

what is consciously conveyed or unconsciously betrayed by the use of certain word ..." (kursivering i originalet). Det ser alltså ut att vara fråga om ett slags pragmatiska implikationer av *yttranden*, d v s det som sägs plus den kontext i vilken det sägs. Man kan väl tänka sig att både det yttrande själva verket utgör - publiceringen eller skrivandet av en text - och de yttranden verket innehåller eller skildrar skulle kunna förråda eller förmedla pragmatiska implikationer av intresse. Pettesson tar fasta på implikationerna av det som skildras i texten och han tänker sig att verket som sådant utgör en del av den kontext som bidrar till att generera implikationer.

Något som denna modell bland annat bör kunna göra, enligt Pettersson, är att klargöra hur tolkningar kan vara mer eller mindre acceptabla eller plausibla utan att vi för den sakens skull behöver anta att de kan vara sanna eller falska. Pettersson anser ju att de fyra prövade tolkningarna alla är plausibla trots att konjunktionen av dem inte kan vara sann.

Det är emellertid inte helt klart att modellen med tolkningar som pragmatiska implikationer kan bidra till att bygga upp en tolkningsteori i vilken sanningsbegreppet inte spelar en viktig roll. En undran är ju helt enkelt om det att exempelvis yttrandet Y i kontexten K implicerar tolkning T inte implicerar att det är troligt att T är sann. Kanske, kanske inte, det beror på vad som impliceras av yttranden. Det är kanske yttranden som impliceras, och om dessa skall ses som konkreta tidsrumsliga företeelser saknar de ju sanningsvärde. Men det verkar också konstigt att i tolkningsteori använda "yttranden" i denna konkreta mening: Är vare exemplar av Grays *Elegi* ett yttrande? Är varje exemplar av en tolkning verkligen ett yttrande, och av vem? Dessutom är ju de yttranden som skildras i verket inte konkreta (det är skildringarna av dem som är konkreta).

Man kunde i stället kanske tänka sig att det som impliceras är att det är rimligt att hysa vissa trosföreställningar. Om detta är implikationens karaktär: "T gör det rimligt att tro att I" (där T är texten plus kontexten och I är tolkningen), så ligger det väl nära till hands att tänka sig att T gör det rimligt att tro att I är sann? Om dessa problem med att analysera den implikationsrelation Pettersson behöver har han inget att förtälja. Han tycks betrakta implikationsbegreppet som tämligen klart och riktar i stället sin analytiska förmåga mot de fördelar hans tolkningsmodell har.

De pragmatiska implikationer Pettersson bygger sin modell kring är ju relativa till den kontext i vilken de gäller, och detta är på flera sätt av värde för begreppets utnyttjande i tolkningsteorin. Dels är de tolkningskontexter som är möjliga att bruka som bakgrundsinspiration till en pragmatisk implikation obestämda till antalet. Det utgörs framför allt av s a s mindre tolkningar av delar av det tolkade verket, men också annan information, exempelvis om upphovsmannens levnadsöde, kan ingå i den kontext som bestämmer en tolknings plausibilitet. Detta i sin tur leder till att tolkningarna/implikationerna enligt Pettersson är i en mening oförutsägbara. De är underdeterminerade av "sina" texter. Trots denna öppenhet är även de pragmatiska implikationerna regelstyrda. Vilka som är acceptabla bestäms av konventioner av vilka den viktigaste torde vara den tolkade textens semantiska mening. Tolkingar av Grays *elegi* enligt vilka den handlar om exempelvis valfria accepteras ej; de konventionella reglerna kan inte generera en sådan tolkning.

Pettersson ser i allt detta argument för sin "härledningsmodell" (inference model), och visst bör väl denna regelstyrda mångfald te sig lockande för litterära texttolkare.

Vad som dock är lite otillfredställande med denna modell - förutom oklarheten hos det implikationsbegrepp Pettersson förutsätter - är en air av trivialitet. Det hela tycks kunna beskrivas som så: Man tar och läser sin text noggrant, man tar hänsyn till den övriga, som relevant uppfattade, kunskap man har och man sluter sig till den tolkning av texten som på bästa sätt kan förenas med den övriga kunskapen och texten. Mer än en i detalj utvecklad teori för litterär tolkning ser det ut som villkor varje tolkningsteori värd namnet bör uppfylla. Men så är också Petterssons avsikt att utstaka "a new departure" och inte att i detalj utforma en teori. Dock gör den oklarhet som infinner sig redan vid detta flyktiga studium av den föreslagna modellen att det är svårt att mer bestämt ta ställning till den petterssonska inriktningens fruktbarhet utan en mer ingående analys än den som ges. Bokens ringa omfång (120 sidor) gör önsknigen om några ytterligare klargöranden rimlig.

Men detta omfång, och det faktum att hela Petterssons syn på litteraturtolkning, hans jordnära och nästan hela tiden begripliga resonemang gör volymen till en ganska sympatisk produkt i tider då litteraturteorin på modet allt mer tenderar att likna en tidsödande ritual för de invigda. Detta mode - dekonstruktionen - berörs också flyktigt av Pettersson. Han visar, såvitt jag förstår övertygande, att hans härledningsmodell kan beskriva även den tolkningspraxis dekonstruktionisterna använder: de håller helt enkelt flera, tematiskt besläktade, men motsatta tolkningar/implikationer "i luften" samtidigt; de väljer inte enkelhet och entydighet, utan premierar det som ger intryck av paradox.

Att Petterssons härledningsmodell kanske är förenlig såväl med dekonstruktionisternas verksamhet som med mer traditionell kritik och även med annan vetenskaplig praxis kan på nytt föra tanken till drömmen om vetenskapens enhet. Kanske är allt systematiskt tänkande att förstå i termer av härledning till den bästa förklaringen eller tolkningen av det vi kommer i kontakt med?

Björn Eriksson